

Το Άρθρο 15 της ΕΣΔΑ στη Σκιά του COVID-19: Κορωνοϊός και Παρέκκλιση σε Περίπτωση Έκτακτης Ανάγκης - Μια Πρώτη Προσέγγιση

Αριστείδης Τσάτσος, Dr.iur., LL.M., M.Sc., Δικηγόρος

1. Εισαγωγή

Για τον περιορισμό της εξάπλωσης και την καταπολέμηση του κορωνοϊού, ελήφθησαν μαζικά και σε παγκόσμια κλίμακα μέτρα περιοριστικά των ανθρωπίνων επαφών, τα οποία, σε πολύ μεγάλο βαθμό, περιόρισαν του πολίτες στην άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Στα μέτρα αυτά περιλαμβάνονται, ενδεικτικά, η αναστολή λειτουργίας επιχειρήσεων, σχολείων, δικαστηρίων και πανεπιστημίων, απαγορεύσεις, έλεγχοι και περιορισμοί μετακίνησης πολιτών, αναστολή θρησκευτικών λειτουργιών και ιεροπραξιών, επιβολή μέτρων «καραντίνας» σε όσους έρχονται από το εξωτερικό, απαγορεύσεις συναθροίσεων και κοινωνικών εκδηλώσεων κ.ο.κ.

Τα μέτρα απομόνωσης και περιορισμού των κοινωνικών επαφών χαρακτηρίστηκαν από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (Π.Ο.Υ.) στο από 16-24 Φεβρουαρίου 2020 έγγραφο του περί της Κοινής Αποστολής του Π.Ο.Υ. με την Κίνα έναντι του COVID-19, ως τα μόνα, προς το παρόν, μέτρα που δύνανται αποδεδειγμένα να διακόψουν ή να ελαχιστοποιήσουν την αλυσίδα μετάδοσης του ιού.¹ Ταυτόχρονα, ενόψει της ανάγκης αντιμετώπισης ενός μέχρι τούδε αγνώστου ιού, τα ως άνω μέτρα χαρακτηρίστηκαν από τον Π.Ο.Υ. ως η ιστορικά μάλλον πιο φιλόδοξη και επιθετική προσπάθεια περιορισμού μιας μεταδοτικής ασθένειας.² Και πράγματι ο ως άνω διεθνής οργανισμός, δια στόματος του Γενικού Διευθυντή του, στις 11-03-2020 αξιολόγησε την επικρατούσα κατάσταση ως «πανδημία», ως πανδημία που μπορεί να ελεγχθεί με άμεση και επιθετική δράση αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα ότι στον αγώνα αυτό τα κράτη διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τις δυνατότητες και τις υποδομές τους.³ Υπογράμμισε δε τις συνέπειες που αναμένεται να έχουν τα «μέτρα περιορισμού» στην οικονομία καθώς και σε αυτούς του ίδιους τους πολίτες των κρατών, ενώ έθεσε ως επιτακτική την ανάγκη να βρεθεί η χρυσή τομή ανάμεσα στην προστασία της δημόσιας υγείας, στην ελαχιστοποίηση οικονομικών και κοινωνικών αναταραχών και στο σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου.⁴

Η ως άνω ανάγκη προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα πλαίσια αντιμετώπισης του κορωνοϊού επισημάνθηκε κατ' επανάληψη και στους κόλπους των Ηνωμένων Εθνών αλλά

---

¹ Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-19), 16-24 February 2020, διαθέσιμο υπό: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-covid-19-final-report.pdf>, σελ. 19 παρ. 3.

² Ibid, σελ. 16 παρ. 1.

³ WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19, 11 March 2020, διαθέσιμο υπό: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>

⁴ Ibid.

και του Συμβουλίου της Ευρώπης.⁵ Υπογραμμίστηκε δε emphaticά ότι για τη διασφάλιση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από μέτρα που λαμβάνονται για την αντιμετώπιση της πανδημίας, ενδείκνυται να ληφθούν υπόψη οι εγγυήσεις και τα επίπεδα προστασίας που τίθενται από το Διεθνές Δίκαιο για τον έλεγχο και τον περιορισμό των παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τα παρεμβατικού χαρακτήρα αντιτρομοκρατικά μέτρα.⁶ Ο *Martin Scheinin*, πρώην μέλος της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) και καθηγητής Διεθνούς Δικαίου και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο *European University Institute*, θεώρησε ότι πολύτιμη πηγή για προστασία από κατάχρηση εξουσίας στη μάχη κατά του κορωνοϊού συνιστά το Γενικό Σχόλιο Νο. 29 («*General Comment No. 29*»)⁷ για την Κατάσταση Έκτακτης Ανάγκης της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ.⁸

Τα μέτρα περιορισμού των κοινωνικών επαφών για την αντιμετώπιση του κορωνοϊού περιορίζουν πτυχές άσκησης δικαιωμάτων και ελευθεριών που προστατεύονται από τα εθνικά συντάγματα, διεθνή νομοθετήματα καθώς και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Πρόκειται για μέτρα που, ενδεικτικά, παρεμβαίνουν σε άσκηση δικαιωμάτων και ελευθεριών που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ, όπως λ.χ. το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (Άρθρο 5), το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (Άρθρο 8), την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (Άρθρο 9), την ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (Άρθρο 11), την ελευθερία μετακίνησης (Άρθρο 2 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου).

2. Υγειονομική κρίση και ΕΣΔΑ: Μεταξύ παρέκκλισης του άρθρου 15 και περιορισμών

Για την περίπτωση έκτακτης ανάγκης, το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) παρέχει στα κράτη τη δυνατότητα να παρεκκλίνουν από ορισμένες υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Σύμβαση, εφόσον τηρούν συγκεκριμένες ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις. Η διάταξη αυτή παρέχει δυνατότητα προσωρινής αναστολής κάποιων υποχρεώσεων προκειμένου να καταστεί δυνατή η αντιμετώπιση περιπτώσεων έκτακτης ανάγκης, εξαρτά όμως την αναστολή των υποχρεώσεων αυτών από την τήρηση των προϋποθέσεων που θέτει το άρθρο 15, η συνδρομή των οποίων υπόκειται στο δικαιοδοτικό έλεγχο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ).⁹ Υπό αυτό το πρίσμα, ο στόχος της διάταξης συνίσταται στη διασφάλιση της νομιμότητας σε

---

⁵ UN Experts, COVID-19: States should not abuse emergency measures to suppress human rights, Geneva, 16-03-2020, διαθέσιμο υπό:

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25722&LangID=E>. Council of Europe, Respecting democracy, rule of law and human rights in the framework of the COVID-19 sanitary crisis - A toolkit for member states, Information Documents, SG/Inf(2020)11, 7 April 2020, διαθέσιμο υπό: <https://rm.coe.int/sg-inf-2020-11-respecting-democracy-rule-of-law-and-human-rights-in-th/16809e1f40>

⁶ Martin Scheinin, COVID-19 Symposium: To Derogate or Not to Derogate?, διαθέσιμο υπό:

<https://opiniojuris.org/author/maschein/>

⁷ UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 29: Article 4: Derogations during a State of Emergency, 31 August 2001, CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, διαθέσιμο υπό:

<https://www.refworld.org/docid/453883fd1f.html>

⁸ Ibid.

⁹ William Schabas, Article 15, The European Convention on Human Rights: A Commentary, Oxford University Press, Oxford, 2015, σελ. 587.

περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης καθώς και στη διασφάλιση της διαρκούς και συνεχούς ύπαρξης της δημοκρατικής αρχής του Κράτους Δικαίου.¹⁰

Μέχρι τη 12^η Μαΐου 2020, στα πλαίσια της υγειονομικής κρίσης που προκλήθηκε από τον COVID-19, δέκα (10) χώρες, κατ' εφαρμογή της παρ. 3 του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, ενημέρωσαν το Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης για άσκηση του δικαιώματος παρέκκλισης από τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τη Σύμβαση.¹¹ Πρόκειται ειδικότερα για την Αλβανία (31-03-2020, 12-05-2020), Αρμενία (19-03-2020, 17-04-2020), Εσθονία (20-03-2020), Γεωργία (21-03-2020, 23-04-2020), Λετονία (15-03-2020, 16-04-2020), Μολδαβία (19-03-2020), Ρουμανία (17-03-2020, 02-04-2020, 14-04-2020, 21-04-2020, 27-04-2020, 30-04-2020), τα Σκόπια (01-04-2020, 29-04-2020), το Σαν Μαρίνο (10-04-2020, 23-04-2020, 11-05-2020) και τη Σερβία (06-04-2020).¹² Ο αριθμός των κρατών που αποφάσισαν να παρεκκλίνουν από τις υποχρεώσεις της ΕΣΔΑ ελέω του κορωνοϊού δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητος, αν αναλογιστεί κανείς ότι στην επιλογή αυτή προέβησαν δέκα (10) από τα συνολικά σαράντα επτά (47) μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης.¹³ Παρόμοια διάταξη με το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ εμπεριέχεται και σε άλλα διεθνή νομοθετήματα για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως επι παραδείγματι στο άρθρο 4 παρ.1 του ΔΣΑΠΔ, στο άρθρο 27 παρ.1 της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και στο άρθρο 30 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη.¹⁴

Η επίκληση της παρέκκλισης του άρθρου 15 ΕΣΔΑ δε συνιστά το μοναδικό τρόπο με τον οποίο μπορεί να επιτραπεί η περιστολή των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση. Η ίδια η ΕΣΔΑ εμπεριέχει διατάξεις, που επιβάλλουν ορισμένους περιορισμούς στην άσκηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που αυτή η ίδια προστατεύει. Για παράδειγμα, η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι μπορεί να περιορισθεί σύμφωνα με την παρ.2 του άρθρου 11 της Σύμβασης για λόγους που αφορούν την προστασία της υγείας, υπό την προϋπόθεση ότι οι περιορισμοί αυτοί είναι νόμιμοι και αναγκαίοι. Ομοίως, το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής μπορεί να περιορισθεί σύμφωνα με την παρ. του άρθρου 8 της Σύμβασης για λόγους που αφορούν την προστασία της υγείας, πάντοτε υπό την προϋπόθεση ότι οι περιορισμοί αυτοί είναι νόμιμοι και αναγκαίοι. Ανάλογη ορολογία για την προάσπιση της δημόσιας υγείας εμπεριέχεται στα άρθρα 5 παρ.1(ε), 8, 9, 10, 11 και στο άρθρο 2 του Τέταρτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ.

Ανάμεσα στις δύο μορφές περιστολής δικαιωμάτων, ήτοι τους περιορισμούς λ.χ. των άρθρων 8 έως 11 της Σύμβασης και την παρέκκλιση του άρθρου 15, υφίσταται, δογματικά τουλάχιστον, ποιοτική διαφοροποίηση. Η παρέκκλιση του άρθρου 15 συνιστά καθ' αυτή μια σοβαρότερη από πλευράς έκτασης και αυστηρότερη από τυπικής πλευράς μορφή περιστολής.¹⁵

¹⁰ Τίνα Σταυρινάκη, Άρθρο 15, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013, σελ. 527 παρ. 3. Stefan Kirchner, Human Rights Guarantees during States of Emergency: The European Convention on Human Rights, *Baltic Journal of Law & Politics*, 3: 2 (2010), (1), σελ. 13.

¹¹ Council of Europe, Reservations and Declarations for Treaty No.005 - Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Declarations in force as of today, Status as of 12/05/2020, διαθέσιμο υπό: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005/declarations?p_auth=oC00wpDO

¹² Ibid.

¹³ Βλ. σχετικά τον ιστοχώρο του Συμβουλίου της Ευρώπης <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention>

¹⁴ Sean Molloy, Covid-19 and Derogations Before the European Court of Human Rights, *VerfBlog*, 01-04-2020, διαθέσιμο υπό: <https://verfassungsblog.de/covid-19-and-derogations-before-the-european-court-of-human-rights/>.

¹⁵ Στέλιος Περράκης, Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τ.Α', β' έκδοση, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σελ. 102.

Η παρέκκλιση του άρθρου 15 δύναται να ισοδυναμεί με πλήρη αναστολή άσκησης ενός δικαιώματος για το χρονικό διάστημα κατά το οποίο υφίσταται η έκτακτη ανάγκη.¹⁶ Ιδεατά, η παρέκκλιση του άρθρου 15 αφορά περιόδους κρίσης, ενώ οι περιορισμοί στην άσκηση δικαιωμάτων επιτρέπονται, υπό προϋποθέσεις, σε ομαλές περιόδους λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος.¹⁷

Στα πλαίσια της λήψης μέτρων για την αντιμετώπιση του κορωνοϊού, προέκυψε διχογνωμία ως προς το ποια είναι η πιο ενδεδειγμένη νομική βάση για τη δράση των κρατών. Η πρώτη προσέγγιση υποστηρίζει ότι τα μέτρα περιορισμού των κοινωνικών επαφών πρέπει να λαμβάνουν χώρα υπό το καθεστώς της παρέκκλισης του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, καθώς η διάταξη αυτή θέτει πλαίσιο δικαστικού ελέγχου, νομιμότητας και διαφάνειας των μέτρων που λαμβάνονται υπό το καθεστώς της «έκτακτης ανάγκης».¹⁸ Πρόκειται για ένα καθεστώς που «θέτει σε καραντίνα» τα κατ' εξαίρεση ληφθέντα μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση μιας εξαιρετικής περίπτωσης.¹⁹ Προστατεύει και προλαμβάνει από μια ενδεχόμενη απαξίωση των δικαιωμάτων και ελευθεριών στην οποία θα οδηγούσε η συνύπαρξη κοινών δικαιοκόνων κανόνων με την χορήγηση ειδικών και εξαιρετικών αρμοδιοτήτων στους φορείς κρατικής εξουσίας για αντιμετώπιση εξαιρετικών περιστάσεων.²⁰ Η αντίθετη άποψη υποστηρίζει ότι δεν είναι απαραίτητη η επίκληση του άρθρου 15, αφού στα περισσότερα δικαιώματα χωρούν περιορισμοί για λόγους που αφορούν την προστασία της δημόσιας υγείας, υπό την προϋπόθεση ότι περιορισμοί αυτοί είναι αναγκαίοι και προβλέπονται από το νόμο. Τέτοιους περιορισμούς περιέχουν για παράδειγμα τα άρθρα 8-11 της ΕΣΔΑ.²¹ Συνεπώς, κατά την προσέγγιση αυτή, η επίκληση του άρθρου 15 καθίσταται περιττή, καθώς δύναται να δώσει ένα εσφαλμένο μήνυμα ότι οι κυβερνήσεις περιορίζουν τα δικαιώματα και ελευθερίες των πολιτών τους.²² Με δεδομένο ότι η παρ. 2 του άρθρου 15 της Σύμβασης ορίζει τα δικαιώματα από τα οποία δεν επιτρέπεται καμία παρέκκλιση, η επίκληση της έκτακτης ανάγκης, κατά τη γνώμη αυτή, είναι περιορισμένης αξίας και σημασίας.²³

Το δε από 07-04-2020 πληροφοριακό έγγραφο του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με το σεβασμό της Δημοκρατίας του Κράτους Δικαίου και των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στα πλαίσια της υγειονομικής κρίσης του COVID-19 με αποδέκτες τα κράτη-μέλη αυτού, λαμβάνει

¹⁶ Σταυρινάκη όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 528, παρ. 6.

¹⁷ Σταυρινάκη όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 528, παρ. 6.

¹⁸ Alan Greene, States should declare a State of Emergency using Article 15 ECHR to confront the Coronavirus Pandemic, Strasbourg Observers, April 1, 2020, διαθέσιμο υπό: <https://strasbourgobservers.com/2020/04/01/states-should-declare-a-state-of-emergency-using-article-15-echr-to-confront-the-coronavirus-pandemic/>

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid : « ... This different regime can be used to quarantine exceptional powers to exceptional situations, preventing a recalibration of ordinary legal norms that would be required to accommodate powers that would have been considered impossible prior to the crisis. ... ».

²¹ Kanstantsin Dzehtsiarou, COVID-19 and the European Convention on Human Rights, Strasbourg Observers, March 27, 2020, διαθέσιμο υπό: <https://strasbourgobservers.com/2020/03/27/covid-19-and-the-european-convention-on-human-rights/>. Scheinin όπ.π. (υποσημ. 6). Για το ζήτημα των περιορισμών και του ελέγχου αναλογικότητας των περιοριστικών μέτρων για την καταπολέμηση του κορωνοϊού στα πλαίσια του ΔΣΑΠΔ βλέπε Nora Salem, Proportionality of State Emergency Health Measures amid COVID-19, *Opinio Juris*, May 13, 2020, διαθέσιμο υπό: https://opiniojuris.org/2020/05/13/proportionality-of-state-emergency-health-measures-amid-covid-19/?fbclid=IwAR1UO1yDeZ_fnLt-APxD5YS_TyfmIOEuBT5XwR0-URLbzhDSXGaRnYF-MFc

²² Vlagyislav Makszimov, „Falsches Signal“: Mit Einschränkungen der Menschenrechte gegen das Coronavirus?, *EURACTIV*, 25-03-2020, διαθέσιμο υπό: <https://www.euractiv.de/section/eu-aussenpolitik/news/falsches-signal-mit-einschraenkungen-der-menschenrechte-gegen-das-coronavirus/>

²³ Dzehtsiarou όπ.π. (υποσημ. 21).

μια περισσότερο ρεαλιστική προσέγγιση, καθώς επικεντρώνεται στη δυνατότητα επιλογής μεταξύ περιορισμών και παρέκκλισης που παρέχει η ΕΣΔΑ στα κράτη-μέλη της. Αρχικά, γίνεται αποδεκτό ότι τα μέτρα κατά του κορωνοϊού μπορούν να ποικίλουν και να διαφέρουν ανάμεσα στα κράτη σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα.²⁴ Στη συνέχεια, τονίζεται ότι εναπόκειται στην κρίση των κρατών εάν τα μέτρα που λαμβάνουν για την καταπολέμηση του κορωνοϊού υπάγονται στους περιορισμούς των οικείων διατάξεων της Σύμβασης ή αν αυτά θα καταφύγουν στην παρέκκλιση του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ. Εν κατακλείδι, το ως ανωτέρω από 07-04-2020 πληροφοριακό έγγραφο υπογραμμίζει ότι η δυνατότητα αυτή που παρέχεται από την ΕΣΔΑ στα κράτη-μέλη της συνιστά ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του συστήματός της, χαρακτηριστικό το οποίο καθιστά δυνατή τη συνεχή εφαρμογή αυτής και των ελεγκτικών μηχανισμών της ακόμα και στις πιο δύσκολες καταστάσεις.²⁵

3. Η δομή του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ

Το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ αποτελείται από τρία μέρη.²⁶ Η παράγραφος 1 θέτει τις προϋποθέσεις και τους όρους για την παρέκκλιση ενός κράτους μέλους από τις υποχρεώσεις του έναντι της ΕΣΔΑ. Αναγνωρίζει δυνατότητα παρέκκλισης σε περίπτωση πολέμου ή άλλου δημόσιου κινδύνου που απειλεί τη ζωή ενός έθνους και επιτρέπει τη λήψη εκείνων των μέτρων που κρίνονται απολύτως αναγκαία για τη συγκεκριμένη κατάσταση που αντιμετωπίζει ένα κράτος και δεν παραβιάζουν άλλες διεθνείς υποχρεώσεις του. Η παράγραφος 2 προστατεύει συγκεκριμένα θεμελιώδη δικαιώματα από οιαδήποτε παρέκκλιση καθιστώντας τα απαραβίαστα και απόλυτα. Τέλος, η παράγραφος 3 ορίζει τις ούτως καλούμενες «διαδικαστικές προϋποθέσεις» που πρέπει να ακολουθήσει το κράτος για την ορθή και σύννομη επίκληση της παρέκκλισης.²⁷

Στη συνέχεια, επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση του άρθρου 15 και ειδικότερα της παραγράφου 1 και 3 υπό την οπτική των μέτρων περιορισμού των κοινωνικών επαφών στα πλαίσια της μάχης κατά του κορωνοϊού με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Προς τούτο, λαμβάνεται υπόψη και η πρακτική των κρατών αναφορικά με την τήρηση των διαδικαστικών προϋποθέσεων που θέτει η ως ανωτέρω διάταξη.

Λεκτέο, εκ προοιμίου, ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ ουδέποτε είχε, μέχρι σήμερα, ως αντικείμενο μέτρα για την προστασία της δημόσιας υγείας από μεταδιδόμενη ασθένεια, πόσο μάλλον από μια πανδημία. Σε αδρές γραμμές, αφορούσε, μεταξύ άλλων, μέτρα που ελήφθησαν στα πλαίσια αποφυγής κοινωνικών αναταράξεων, πραξικοπηματικών ενεργειών, καταπολέμησης τρομοκρατικών ενεργειών και επιβολής στρατιωτικού νόμου.²⁸ Η δε εξέταση των διατάξεων της Σύμβασης αλλά και της υπάρχουσας νομολογίας στη νέα πραγματικότητα που φέρνει ο COVID-19 αναμένεται να γίνει τα επόμενα χρόνια από το ΕΔΔΑ τόσο έναντι του άρθρου 15, όσο και έναντι των περιορισμών που περιέχουν οι επιμέρους διατάξεις των άρθρων της Σύμβασης.²⁹

²⁴ Council of Europe όπ.π. (υποσημ. 5), σελ. 2. παρ.1.

²⁵ Ibid.

²⁶ European Court on Human Rights, Guide on Article 15 of the Convention – Derogation in time of emergency, Updated on 31 December 2019, σελ. 5 παρ.3, διαθέσιμο υπό: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_15_ENG.pdf

²⁷ European Court on Human Rights, Derogation in time of emergency, Factsheet, Press Unit, April 2020, σελ.1, διαθέσιμο υπό: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Derogation_ENG.pdf.

²⁸ Ibid., σελ. 2-5. Περράκης όπ.π. (υποσημ. 15), σελ. 103-104.

²⁹ Dzehtsiarou όπ.π. (υποσημ. 21).

4. Ο COVID-19 ως δημόσιος κίνδυνος που απειλεί τη ζωή του έθνους

Το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ αναγνωρίζει δυνατότητα παρέκκλισης σε περίπτωση πολέμου ή άλλου δημόσιου κινδύνου που απειλεί τη ζωή ενός έθνους. Το ΕΔΔΑ εξέτασε την έννοια του «δημοσίου κινδύνου» στην υπόθεση *Lawless κατά Ιρλανδίας* αποδίδοντας τον ως μια εξαιρετική κατάσταση κρίσης ή ανάγκης, η οποία επηρεάζει το σύνολο του πληθυσμού και συνιστά απειλή για την οργανωμένη ζωή της κοινωνίας που αποτελεί το κράτος.³⁰ Στην *Ελληνική υπόθεση*, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου επικαλούμενη τον ορισμό του «δημοσίου κινδύνου» της υπόθεσης *Lawless* σημείωσε ότι η Γαλλική εκδοχή του ορισμού του «δημοσίου κινδύνου» συνιστά τη βαρύνουσα και αυθεντική μορφή του κειμένου της απόφασης. Η τελευταία διαφοροποιείται από την Αγγλική ως προς το ότι ο κίνδυνος μπορούσε να είναι και επικείμενος.³¹ Η Επιτροπή όρισε τα χαρακτηριστικά του «δημοσίου κινδύνου» ως εξής: (1) Να είναι πραγματικός ή επικείμενος. (2) Οι επιπτώσεις του να αφορούν το σύνολο του έθνους. (3) Να απειλείται η συνέχιση της οργανωμένης ζωής της κοινωνίας. (4) Η κρίση ή ο κίνδυνος πρέπει να είναι εξαιρετικοί, ούτως ώστε τα συνήθη εσωτερικά μέτρα που επιτρέπονται από τη Σύμβαση για τη διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας, υγείας και τάξης, να είναι σαφώς ακατάλληλα.³² Στη δε υπόθεση *A. και Λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, το ΕΔΔΑ, αξιολογώντας την προγενέστερή του νομολογία, θεώρησε ότι κατάσταση ανάγκης υφίσταται ακόμα και αν δεν κινδυνεύουν οι θεσμοί ενός κράτους τονίζοντας ότι λαμβάνονται υπόψη περισσότεροι παράγοντες για τη διακρίβωση της φύσης και του βαθμού της πραγματικής ή επικείμενης απειλής του πληθυσμού.³³ Με άλλα λόγια, το ΕΔΔΑ απέρριψε μια στενή ερμηνεία του όρου «δημόσιος κίνδυνος» διευρύνοντας το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης.³⁴

Λαμβάνοντας υπόψη τον αριθμό των νοσούντων αλλά και των θανάτων από τον COVID-19 σε χώρες όπως η Γαλλία, η Ιταλία, η Ισπανία και η Αγγλία, τη μεγάλη μεταδοτικότητα του καθώς και τη δυνατότητα του να επιβαρύνει τα εθνικά συστήματα υγείας των κρατών σε βαθμό εξουθένωσής τους κατά το χρόνο έξαρσής του, προκύπτει ότι μπορεί να γίνει λόγος για μια κατάσταση που απειλεί την οργανωμένη ζωή της κοινωνίας υπό την έννοια της υπόθεσης *Lawless κατά Ιρλανδίας*, πάντοτε σε συνάρτηση με τα κρατούμενα στατιστικά και

---

³⁰ Case of *Lawless v. Ireland* (No. 3), App. No. 332/57 (01-07-1961), παρ. 28, διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518> « ... Whereas, in the general context of Article 15 (art. 15) of the Convention, the natural and customary meaning of the words "other public emergency threatening the life of the nation" is sufficiently clear; whereas they refer to an exceptional situation of crisis or emergency which affects the whole population and constitutes a threat to the organised life of the community of which the State is composed; ... ».

³¹ *Denmark, Norway, Sweden, Netherlands, v. Greece*, App. No(s). 3321/67, 3322/67, 3323/67, 3344/67 (05-11-1969), παρ. 112, διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73020>

³² *Ibid*, παρ. 113.

³³ Case of *A. and Others v. The United Kingdom*, Grand Chamber, App. No. 3455/05 (19-02-2009), παρ. 179, διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403> « ... 179. The applicants' argument that the life of the nation was not threatened is principally founded on the dissenting opinion of Lord Hoffman, who interpreted the words as requiring a threat to the organised life of the community which went beyond a threat of serious physical damage and loss of life. It had, in his view, to threaten "our institutions of government or our existence as a civil community" (see paragraph 18 above). However, the Court has in previous cases been prepared to take into account a much broader range of factors in determining the nature and degree of the actual or imminent threat to the "nation" and has in the past concluded that emergency situations have existed even though the institutions of the State did not appear to be imperilled to the extent envisaged by Lord Hoffman. .... ».

³⁴ Schabas όπ.π. (υποσημ. 9), σελ. 595.

επιστημονικά δεδομένα.³⁵ Το γεγονός ότι ο COVID-19 αξιολογήθηκε από τον Π.Ο.Υ ως «πανδημία» επιτείνει την κρίση ότι πρόκειται για έναν «δημόσιο κίνδυνο» που απειλεί τη ζωή του έθνους υπό την έννοια του άρθρου 15 ΕΣΔΑ.³⁶ Προς τούτο συνηγορεί και το γεγονός ότι πολλά κράτη κήρυξαν στο εσωτερικό της χώρας τους κατάσταση ανάγκης σύμφωνα με τα εθνικά συντάγματά τους.

Ταυτόχρονα, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι τα κράτη-μέλη της Σύμβαση φέρουν την πρωταρχική ευθύνη να εκφέρουν κρίση ως προς το αν απειλείται η ζωή του έθνους εκάστου εξ αυτών από μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης.³⁷ Όπως αποφάνθηκε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Brannigan και McBride κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, οι εθνικές αρχές λόγω της συνεχούς και άμεσης επαφής τους με τις πιεστικές ανάγκες των περιστάσεων ευρίσκονται κατά κανόνα σε καλύτερη θέση από το διεθνή δικαστή, ούτως ώστε να αποφασίσουν για το αν υφίσταται, πράγματι, κατάσταση έκτακτης ανάγκης, καθώς και για τη φύση και το εύρος των αναγκαίων παρεκκλίσεων για την αποτροπή της.³⁸ Ήτοι, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει, κατ' αρχήν, στις αρχές των κρατών-μελών ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης («*wide margin of appreciation*») ως προς το αν υφίσταται δημόσιος κίνδυνος.³⁹ Μάλιστα το ΕΔΔΑ, όπως και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, σε ελάχιστες περιπτώσεις - και συγκεκριμένα μέχρι το 2019 μόνο στην *Ελληνική υπόθεση*⁴⁰ - δεν αποδέχθηκαν τον ισχυρισμό περί ύπαρξης δημοσίου κινδύνου που να απειλεί τη ζωή του έθνους και τούτο κυρίως λόγω της αναγνώρισης ενός ευρέος περιθωρίου εκτίμησης υπέρ των κρατών μελών κατά τα ανωτέρω.⁴¹

Εν προκειμένω, η αυξημένη μεταδοτικότητα και επικινδυνότητα που αποδίδεται στον COVID-19 από τους ειδικούς καθώς και ο χαρακτηρισμός του από τον Π.Ο.Υ. ως «πανδημία» σημαίνει ότι αναμένεται να αναγνωρισθεί ένα ιδιαίτερα ευρύ περιθώριο εκτίμησης υπέρ των κρατών και καθίσταται σχεδόν απίθανο να μην γίνει αποδεκτός, κατ' αρχήν, ο χαρακτηρισμός

---

³⁵ Ali Yildiz, Human Rights in a State of Emergency, IACL-AIDC Blog (26 March 2020) « ... Considering the devastating results we have been witnessing in China, Italy and Spain – including the death-toll, contagion rate and overwhelmed health systems – it can be said that the danger stemming from COVID-19 is actual and exceptional, its effects involve the whole nation, and it threatens the continuance of the organized life of the community. Therefore, declaring a state of emergency due to COVID-19 may be regarded as lawful under the ECHR and the ICCPR. ...»

διαθέσιμο υπό: <https://blog-iacl-aidc.org/2020-posts/2020/3/26/human-rights-in-a-state-of-emergency>

³⁶ Ευάγγελος Βενιζέλος, Πανδημία, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δημοκρατία, Πέμπτη 26 Μαρτίου 2020, παρ. Α.9 « ... Μια πανδημία πρωτοφανώς είναι δημόσιος κίνδυνος που απειλεί τη ζωή του έθνους. ...», διαθέσιμο υπό: <https://www.evenizelos.gr/mme/articlesinthepress/435-articles2020/6218-cv-venizelos-pandimia-themelioidi-dikaiomata-kai-dimokratia.html>

³⁷ Σταυρινάκη όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 530, παρ. 14.

³⁸ Case of *Brannigan and McBride v. The United Kingdom*, (Plenary) App. No(s). 14553/89, 14554/89 (25-05-1993), παρ. 43, διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57819> « ..... 43. The Court recalls that it falls to each Contracting State, with its responsibility for "the life of [its] nation", to determine whether that life is threatened by a "public emergency" and, if so, how far it is necessary to go in attempting to overcome the emergency. By reason of their direct and continuous contact with the pressing needs of the moment, the national authorities are in principle in a better position than the international judge to decide both on the presence of such an emergency and on the nature and scope of derogations necessary to avert it. Accordingly, in this matter a wide margin of appreciation should be left to the national authorities ... ».

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Denmark, Norway, Sweden, Netherlands, v. Greece*, Commission (Plenary) όπ.π. (υποσημ. 31), παρ. 122, 123, 124.

⁴¹ Triestino Mariniello, Prolonged emergency and derogation of human rights: Why the European Court should raise its immunity system, *German Law Journal* (2019), Vol. 20, σελ. 46 (49).

του ως δημόσιος κίνδυνος που απειλεί τη ζωή του έθνους υπό την έννοια του άρθρου 15 της Σύμβασης, τουλάχιστον κατά το χρόνο που ο ιός ευρίσκεται σε έξαρση.⁴²

5. Μέτρα εντός του απολύτως από την κατάσταση αναγκαίου ορίου και Αναλογικότητα;

Σχετικά με το εάν τα μέτρα έκτακτης ανάγκης που λαμβάνουν τα κράτη ξεπερνούν το απολύτως αναγκαίο όριο του άρθρου 15 της Σύμβασης, αποφαινεται αρμοδίως το ΕΔΔΑ. Για το λόγο αυτό, το Δικαστήριο συνεκτιμά διάφορους παράγοντες όπως τη φύση των δικαιωμάτων που προσβάλλονται, τις περιστάσεις που οδήγησαν στην επίκληση της παρέκκλισης του άρθρου 15 καθώς και τη χρονική διάρκεια της έκτακτης ανάγκης.⁴³ Στην ουσία πρόκειται για έλεγχο αναλογικότητας των μέτρων με βάση τα πραγματικά περιστατικά κάθε περίπτωσης ξεχωριστά,⁴⁴ αν και υφίσταται θεωρητική διχογνωμία αναφορικά με τον ορθό ποιοτικό χαρακτηρισμό του ελέγχου αυτού.⁴⁵

Η υποχρέωση τήρησης της αρχής της αναλογικότητας επιβάλλει την περιοδική επανεξέταση της αναγκαιότητας των μέτρων και της έκτασης εφαρμογής τους.⁴⁶ Ειδικότερα, όταν τα μέτρα παρέκκλισης προσβάλλουν προστατευόμενα από τη Σύμβαση δικαιώματα, όπως λ.χ. το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια του άρθρου 5 της Σύμβασης, το ΕΔΔΑ απαιτεί τα μέτρα αυτά να συνδέονται άμεσα με την κατάσταση ανάγκης («*genuine response to the emergency situation*»), ούτως ώστε να δικαιολογούνται πλήρως από τις ειδικές περιστάσεις της υπόθεσης, αλλά και να παρέχονται επαρκείς (δικαστικές) εγγυήσεις που να προστατεύουν από καταχρήσεις των μέτρων.⁴⁷ Και στην περίπτωση αυτή, το Δικαστήριο αναγνωρίζει στα κράτη-μέλη ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης («*wide margin of appreciation*») ως προς τη φύση και την εμβέλεια των μέτρων που είναι απαραίτητα για την αποτροπή του κινδύνου.⁴⁸ Ενόψει τούτου, στα πλαίσια των περιοριστικών μέτρων που ελήφθησαν για την καταπολέμηση του COVID-19, κρίνονται απαραίτητες οι κατωτέρω επισημάνσεις και προβληματισμοί :

5.1.- Το γεγονός ότι κλήθηκαν κράτη να αντιμετωπίσουν μια χωρίς προηγούμενο – για τα τελευταία 100 χρόνια – υγειονομική κρίση δείχνει ότι αυτή η ίδια η αξιολόγηση των μέτρων ευρίσκεται σε συνάρτηση αφενός μεν με το επίπεδο γνώσης στο οποίο ευρίσκεται η επιστημονική κοινότητα, αφετέρου δε με την οικονομική και πολιτική αξιολόγηση των συνεπειών των μέτρων αυτών από τις εκάστοτε κυβερνήσεις. Υπήρξαν εντός του Συμβουλίου της Ευρώπης κράτη όπως η Σουηδία που έλαβαν λιγότερα αυστηρά μέτρα από εκείνα λ.χ. της Ελλάδας καθώς αξιολόγησαν την υγειονομική κρίση του COVID-19 και των συνεπειών του με

⁴² Βλ. και Dzehtsiarou όπ.π. (υποσημ. 21). Patricia Zghibarta, The Whos, the Whats, and the Whys of the Derogations from the ECHR amid COVID-19, EJIL:Talk!, April 11, 2020, διαθέσιμο υπό: <https://www.ejiltalk.org/the-whos-the-whats-and-the-whys-of-the-derogations-from-the-echr-amid-covid-19/>

⁴³ Case of Brannigan and McBride v. The United Kingdom όπ.π. (υποσημ. 38), παρ. 43.

⁴⁴ Schabas όπ.π. (υποσημ. 9), σελ. 599.

⁴⁵ Kirchner όπ.π. (υποσημ. 10), σελ. 12.

⁴⁶ Σταυρινάκη όπ.π. (υποσημ. 10), σελ. 532, παρ. 22. Case of Brannigan and McBride v. The United Kingdom όπ.π. (υποσημ. 38), παρ. 54, « ... *Indeed, such a process of continued reflection is not only in keeping with Article 15 para. 3 (art. 15-3) which requires permanent review of the need for emergency measures but is also implicit in the very notion of proportionality. ...*».

⁴⁷ Βλ. με περαιτέρω παραπομπές στη νομολογία του ΕΔΔΑ Case of A. and Others v. the United Kingdom, (Plenary) App. No. 3455/05 (19-02-2009), παρ. 184, διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403>

⁴⁸ Σταυρινάκη όπ.π. (υποσημ. 10), σελ. 533, παρ. 28. Case of Brannigan and McBride v. The United Kingdom όπ.π. (υποσημ. 38), παρ. 43.

ένα, ενδεχομένως, διαφορετικό γνωσιακό και οικονομικόπολιτικό κριτήριο.⁴⁹ Το εύπλαστο αυτό οικονομικό και γνωσιακό κριτήριο συνιστά και αυτό παράγοντα που δύναται να ληφθεί υπόψη στα πλαίσια του ελέγχου της αναλογικότητας των μέτρων υπαγόμενο στη λογική του ευρέος περιθωρίου εκτίμησης.

5.2.- Η αναλογικότητα των μέτρων βρίσκεται σε συνάρτηση με την κρατούσα γνώμη και γνώση ως προς την ενδεδειγμένη αντιμετώπισή του κορωνοϊού. Η μέχρι τούδε κρατούσα επιστημονική γνώμη προκρίνει ως απαραίτητα τα μέτρα απομόνωσης και περιορισμού των κοινωνικών επαφών. Υπό την οπτική αυτή, λαμβάνοντας υπόψη (α) το υπάρχον επίπεδο γνώσης ως προς την έκταση και την επικινδυνότητα του COVID-19, (β) το γεγονός ότι ο COVID-19 χαρακτηρίστηκε από τον αρμόδιο προς τούτο διεθνή οργανισμό, ήτοι τον Π.Ο.Υ., ως «πανδημία» καθώς και (γ) τη διάρκεια εξαρσής και ιδιαίτερης επικινδυνότητας του κορωνοϊού στην Ευρώπη κατά τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο του παρόντος έτους, είναι δύσκολο να μη γίνει, κατ' αρχήν, δεκτό ότι πρόκειται για μέτρα αναγκαία για την αντιμετώπιση της κατάστασης του κινδύνου για τη ζωή των πολιτών και τη δημόσια υγεία υπό την έννοια της παρ.1 του άρθρου 15 ΕΣΔΑ,⁵⁰ εκτός αν από τα πραγματικά περιστατικά μιας ξεχωριστής περίπτωσης προκύπτει ότι τα μέτρα αυτά δεν δικαιολογούνται.

5.3.- Διαφορετικό θα ήταν το ζήτημα ως προς το εάν τα κρατικά μέτρα περιορισμού των κοινωνικών επαφών και απομόνωσης τέτοιου μαζικού και παρεμβατικού χαρακτήρα και εμβέλειας, ως αυτά που ελήφθησαν, θα μπορούσαν να γίνουν ανεκτά στα πλαίσια του ελέγχου της αναλογικότητας, εάν πράγματι ήταν διαθέσιμη και υπήρχε φαρμακευτική θεραπεία κατά του COVID-19. Η απάντηση στο ερώτημα πρέπει είναι αρνητική, καθώς ανάμεσα σε πραγματικώς υφιστάμενες εναλλακτικές, οφείλει να προτιμηθεί η λιγότερο παρεμβατική στα δικαιώματα και ελευθερίες του ατόμου, παρόλο που στα πλαίσια της κατάστασης ανάγκης του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ δε φαίνεται να εφαρμόζεται καθ' αυτή η αρχή του λιγότερο επαχθούς μέτρου.⁵¹ Ένας

---

⁴⁹ Nils Karlson, Charlotta Stern, and Daniel B. Klein, Sweden's Coronavirus Strategy Will Soon Be the World's, Foreign Affairs, May 12, 2020, διαθέσιμο υπό: <https://www.foreignaffairs.com/articles/sweden/2020-05-12/swedens-coronavirus-strategy-will-soon-be-worlds>. Government Offices of Sweden, The Government's work in response to the virus responsible for COVID-19, διαθέσιμο υπό: <https://www.government.se/government-policy/the-governments-work-in-response-to-the-virus-responsible-for-covid-19/>

⁵⁰ Βλ. ενδεικτικά Alessandra Spadaro, Do the containment measures taken by Italy in relation to COVID-19 comply with human rights law?, EJIL:Talk!, March 16, 2020, διαθέσιμο υπό: <https://www.ejiltalk.org/do-the-containment-measures-taken-by-italy-in-relation-to-covid-19-comply-with-human-rights-law/>. Dzehtsiarou όπ.π. (υποσημ. 21).

Βασίλης Τζέμος, Η μέρα νύχτα. Η πανδημία, η ζωή ως το υπέρτατο αγαθό και οι δύο όψεις της αναλογικότητας, Δημόσιο Δίκαιο (2020), (1), σελ. 8-10, διαθέσιμο υπό:

http://www.publiclawjournal.com/docs/2020/1_2/2020_5_1_2_tzemos.pdf. Βασίλης Τζέμος, Θεμελιώδη

δικαιώματα, αναλογικότητα και πανδημία, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 28-04-2020, διαθέσιμο υπό:

<https://www.kathimerini.gr/1075800/article/epikairothta/kosmos/8emeliwdh-dikaiwmata-analogikothta-kai-pandhnia>.

⁵¹ Βλ. Ενδεικτικά Janneke Gerards, How to improve the necessity test of the European Court of Human Rights, International Journal of Constitutional Law, Vol. 11 (2013), (466), σελ. 472, 481-486 και δη σελ. 486 « .... Thus, even if less intrusive measures are available, they may have been rejected for good reason. If the Court were to compel legislative or administrative bodies in all cases to adopt the measure that would be least intrusive for the particular individual interests of the applicant that has brought his case before the Court, this would deeply intervene in legislative or administrative discretion. .... » και σελ. 487 « .... In addition, the Court may place higher demands on the seriousness of the national attempts to find the most reasonable and least onerous means if the Court has left the state only a narrow margin of appreciation. .... ». Επι τούτου σχετική και η μεθοδολογική προσέγγιση, ανάλυση και συμπεράσματα του Βασίλη Τζέμου, Η μέρα νύχτα, όπ.π (υποσημ. 50), σελ. 6-7 και δη στην υποσημείωση 20 με τις εκεί αναφερόμενες παραπομπές, όπου θεωρεί την αναλογικότητα εν στενή έννοια υποκατάσταση του νομοθέτη και της κανονιστικώς δρώσας διοίκησης.

πιθανός έλεγχος της επιλογής του λιγότερο επαχθούς μέτρου από πλευράς κρατών είναι εύλογο να απορροφάται, σε μεγάλο βαθμό, από το υπέρ των κρατών αναγνωρισθέν ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Στην περίπτωση όμως που υφίσταται ενδεδειγμένη και αναγνωρισμένη θεραπεία κατά του ιού και μια χώρα είναι σε θέση να την εξασφαλίσει για τους πολίτες της, τότε η επιλογή των παρεμβατικών μέτρων περιορισμού κοινωνικών επαφών δε φαίνεται να δικαιολογείται από το εκ των περιστάσεων απολύτως αναγκαίο όριο που θέτει το γράμμα του άρθρου 15 της Σύμβασης.

5.4.- Ο COVID-19 καταδεικνύει και ένα ζήτημα που άπτεται της οικονομικής διάστασης της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συνδέει την ανάγκη προστασίας τους με τις υποδομές και τις οικονομικές δυνατότητες μιας χώρας. Τίθεται σχετικώς το κατωτέρω ερώτημα: Εάν υποτεθεί ότι υφίσταται θεραπεία έναντι του κορωνοϊού, θα μπορούσε τότε να θεωρηθεί ότι ένα κράτος απέτυχε να φέρει εις πέρας την υποχρέωση του έναντι των πολιτών του να αποτρέψει έναν κίνδυνο για τη δημόσια υγεία και τη ζωή τους, όπως ο COVID-19, εάν το κράτος αυτό δεν είναι σε θέση να εξασφαλίσει ή και να παράγει την αναγκαία και υποθετικώς υφιστάμενη θεραπεία λόγω περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων και υποδομών, με αποτέλεσμα το κράτος αυτό να καταφύγει, υποθετικά, σε μέτρα περιορισμού των κοινωνικών επαφών και απομόνωσης τέτοιου μαζικού και παρεμβατικού χαρακτήρα με εκείνα που εκτέθηκαν στην εισαγωγή του παρόντος; Είναι αρκετά δυσχερές να προταχθεί μια ξεκάθαρη θέση σε μια τέτοιου είδους υποθετική περίπτωση. Στις δύσκολες και περίπλοκες περιπτώσεις που στο επίκεντρο ευρίσκεται η προστασία της ανθρώπινης ζωής και η αποφυγή επικίνδυνων καταστάσεων για την ανθρώπινη υγεία, το Διεθνές Δίκαιο αναγνωρίζει στα κράτη μεγάλη διακριτική ευχέρεια ως προς την επιλογή των μέσων δράσης τους για την προστασία των πολιτών τους.⁵² Από την άλλη πλευρά, οικονομικές δυσκολίες από μόνες τους δε μπορούν να δικαιολογήσουν μέτρα παρέκκλισης.⁵³

5.5.- Ένα πρόσθετο ζήτημα στα πλαίσια ελέγχου της αναλογικότητας αφορά και τη διάρκεια των μέτρων για την καταπολέμηση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Το από 07-04-2020 πληροφοριακό έγγραφο του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με το σεβασμό της Δημοκρατίας του Κράτους Δικαίου και των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στα πλαίσια της υγειονομικής κρίσης του COVID-19 με αποδέκτες τα κράτη-μέλη του αυτού, θεωρεί ότι κατά τη διάρκεια της κατάστασης έκτακτης ανάγκης οι κυβερνήσεις θα πρέπει να έχουν άκρως περιορισμένες νομοθετικές εξουσίες αφενός, τα δε νομοθετήματα της «έκτακτης ανάγκης» θα πρέπει να θέτουν συγκεκριμένα χρονικά όρια σχετικά με τη διάρκεια ισχύος των εξαιρετικών μέτρων αφετέρου.⁵⁴ Ανεξάρτητα από το περιεχόμενο του ως ανωτέρω συμβουλευτικού εγγράφου, η νομολογία του ΕΔΔΑ παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα διαφοροποίηση. Ενώ, για παράδειγμα, στα πλαίσια του ΔΣΑΠΔ το Γενικό Σχόλιο Νο. 29 («*General Comment No. 29*») για την Κατάσταση Έκτακτης Ανάγκης τονίζει στη δεύτερη παράγραφο του ότι τα μέτρα παρέκκλισης από τις διατάξεις του ΔΣΑΠΔ « ... πρέπει να είναι προσωρινού και εξαιρετικού

⁵² Βλ. ενδεικτικά επι του προβληματισμού Christian Tomuschat, *Human Rights - Between Idealism and Realism*, Oxford, 2nd. Edition, Oxford University Press, Oxford, 2009, σελ. 43-47, 107, 388 και ειδικότερα στη σελ. 107, όπου και ρητή αναφορά στις παρ. 157-175 της υπόθεσης *EC-Asbestos* της 12-03-2001 (DS135) του Δευτεροβάθμιου Δικαιοδοτικού Οργάνου του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου [European Communities - Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products, AB-2000-11, Report of the Appellate Body, DS135].

⁵³ Με περαιτέρω παραπομπές στο *Siracusa Principle 41* βλέπε Sarah Joseph and Melissa Castan, *The International Covenant on Civil and Political Rights. Cases, Materials, and Commentary*, 3rd. Edition, Oxford University Press, Oxford, 2013, σελ. 911, παρ. 26.55.

⁵⁴ Council of Europe όπ.π. (υποσημ. 5), σελ. 3, παρ. 2.2.

χαρακτήρα ....»,⁵⁵ το ΕΔΔΑ έχει απομακρυνθεί από την ως άνω προσέγγιση τονίζοντας ότι τα μέτρα παρέκκλισης μπορούν να συνεχίζονται για αρκετά χρόνια και δεν μπορούν να κριθούν ανεπίτρεπτα για το λόγο ότι δεν είναι προσωρινού χαρακτήρα.⁵⁶ Την ανάγκη προσέγγισης των μέτρων στη μάχη κατά της πανδημίας του κορωνοϊού από την οπτική του Γενικού Σχόλιου Νο. 29 τονίζει εμφατικά και ο καθηγητής *Martin Scheinin* αποσκοπώντας στη διασφάλιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τις επιπτώσεις των αναγκαίων μέτρων πάνω σε αυτά.⁵⁷

Η, κατά τα ανωτέρω, περιοριστική και σχεδόν επιτακτική ερμηνεία αναφορικά με την προσωρινή διάρκεια των μέτρων μπορεί να εισαχθεί μεθοδολογικά από το γράμμα το άρθρου 15 ΕΣΔΑ, το οποίο θέτει ως όρο για τη λήψη μέτρων τη συμβατότητα αυτών με τις λοιπές υποχρεώσεις των κρατών μελών που απορρέουν από το Διεθνές Δίκαιο. Αν και η σχετική μέχρι σήμερα νομολογία του ΕΔΔΑ στο ζήτημα αυτό είναι περιορισμένη, το γράμμα του άρθρου 15 εισάγει αυτή τη δυνατότητα για τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης που είναι ταυτόχρονα και συμβαλλόμενα μέρη στο ΔΣΑΠΔ και μάλιστα σε βαθμό τέτοιο που η παραβίαση υποχρεώσεων εκ του ΔΣΑΠΔ να συνιστά ταυτόχρονα και παραβίαση της ΕΣΔΑ,⁵⁸ μια λειτουργία που θυμίζει το ρόλο που καλούνται να παίξουν οι «*umbrella clauses*» στις διεθνείς διμερείς επενδυτικές συμβάσεις.⁵⁹ Στο ίδιο αποτέλεσμα μπορούμε να έλθουμε και ερμηνευτικά προβαίνοντας σε μια τελολογική ερμηνεία του άρθρου 15 και θεωρώντας ότι αυτό αποσκοπεί να εγγυηθεί τη διαρκή και αδιάκοπη δράση και εφαρμογή της δημοκρατικής αρχής του Κράτους Δικαίου, δεδομένου ότι η ΕΣΔΑ βασίζεται στο κοινό παρελθόν της ευρωπαϊκής ηπείρου,⁶⁰ ούτως ώστε να θεωρήσουμε ότι τα μέτρα εξαιρετικού και προσωρινού χαρακτήρα εκπορεύονται από την αρχή αυτή. Ακόμη, η εισαγωγή του Γενικού Σχόλιου Νο. 29 και του επιπέδου προστασίας του ΔΣΑΠΔ εντός της ΕΣΔΑ μπορεί να λάβει χώρα ερμηνευτικά και δια της επίκλησης της αρχής της συστημικής ενσωμάτωσης («*systemic integration*») του άρθρου 31 παρ. 3 περ. γ της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών,⁶¹ κάτι που θα οδηγούσε στον κανονιστικό χωροχρονικό συγχρονισμό της ΕΣΔΑ με το ΔΣΑΠΔ, άλλως σε μια εναρμόνιση της ΕΣΔΑ με το διεθνές περιβάλλον στο οποίο και ανήκει. Ανεξάρτητα από τα ανωτέρω, σε επίπεδο κοινής λογικής, ο χαρακτηρισμός του κορωνοϊού από πλευράς Π.Ο.Υ. ως «πανδημία» και η συνακόλουθη παγκόσμια υγειονομική κρίση που προκλήθηκε από τον COVID-19, καθιστά κατ' ελάχιστον αναγκαία την εφαρμογή του επιπέδου προστασίας που

⁵⁵ UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 29: όπ.π. (υποσημ. 7), παρ.2: « ... 2. *Measures derogating from the provisions of the Covenant must be of an exceptional and temporary nature. ....*».

⁵⁶ Schabas όπ.π. (υποσημ. 9), σελ. 595-596 με περεταίρω παραπομπή σε Case of A. and Others v. The United Kingdom, (Grand Chamber) App. No. 3455/05 (19-02-2009), παρ. 179, διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403>

⁵⁷ Scheinin όπ.π. (υποσημ. 6).

⁵⁸ Σταυρινάκη όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 534-535. Christoph Schreuer, Derogation of Human Rights in Situations of Public Emergency: The Experience of the European Convention on Human Rights, Yale Journal of World Public Order Vol. 9 (1982), (113), σελ. 130.

⁵⁹ Aristidis Tsatsos, Die Rechtsprechung der ICSID-Schiedsgerichte: Zwischen Homogenität und Heterogenität, διδακτορική διατριβή, Juristische Fakultät, Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin, 2007-2008, σελ. 33-34 και 119 – 152, διαθέσιμο υπό: <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/16389/tsatsos.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁶⁰ Kirchner όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 13.

⁶¹ Schabas όπ.π. (υποσημ. 9), σελ. 37-40. Tsatsos όπ.π (υποσημ. 59), σελ. 217 – 220. Βλ. για διεξοδική και κριτική ανάλυση της προβληματικής της ερμηνευτικής αυτής αρχής και μεθόδου στο διεθνές σύστημα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων Adamantia Rachovitsa, The Principle of Systemic Integration in Human Rights Law - A Critical Appraisal, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 66, Issue 3 (2017) σελ. 557 και επ.

εξασφαλίζει το διεθνούς και δη παγκόσμιου χαρακτήρα ΔΣΑΠΔ και επομένως των όρων και προϋποθέσεων που αυτό θέτει.

Ομολογουμένως, η περιορισμένη χρονική ισχύς των μέτρων και η αναγκαιότητα άμεσης άρση τους μετά την περιστολή του κινδύνου από τον COVID-19 συνιστούν κεντρικό πυλώνα για τη διαφύλαξη της αρχής του Κράτους Δικαίου εντός του Συμβουλίου της Ευρώπης. Τούτο είναι συνυφασμένο και με τον κίνδυνο που συνεπάγεται μια ενδεχόμενη εξοικείωση των πολιτών με τον περιορισμό των δικαιωμάτων και ελευθεριών τους,⁶² πράγμα το οποίο θα είχε από ψυχολογικής πλευράς ως αποτέλεσμα τη βαθμίδων εκ των έσω αποδυνάμωση του συστήματος και των μηχανισμών προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου.

5.6.- Στα πλαίσια της εξέτασης της αναλογικότητας δύναται να τεθεί και το ερώτημα της αξιολόγησης των υφιστάμενων εναλλακτικών για την καταπολέμηση του κορωνοϊού. Αν δηλαδή τα κράτη οφείλουν να υιοθετήσουν λιγότερο παρεμβατικά μέτρα επιλέγοντας μια λιγότερο παρεμβατική και περισσότερο «χαλαρή» πολιτική κατά τους μήνες έξαρσης της πανδημίας και δη κατά του μήνες Μάρτιο και Απρίλιο του 2020, όπως έκανε λ.χ. η Σουηδία. Αναφέρθηκε ήδη ανωτέρω, ότι ο έλεγχος των μέτρων για την καταπολέμηση του δημοσίου κινδύνου από το ΕΔΔΑ εξαρτάται από το επίπεδο γνώσης που υφίσταται κατά το χρόνο λήψης των μέτρων. Πράγματι, στην υπόθεση *Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου* το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη κατά τον έλεγχο της αναγκαιότητας των μέτρων αξιολογούνται με βάση τις συνθήκες και τις περιστάσεις που επικρατούν κατά το χρόνο λήψης των μέτρων.⁶³ Λαμβάνοντας υπόψη (α) τη μέχρι τούδε την απουσία εγκεκριμένης και πειραματικώς δοκιμασμένης θεραπείας, (β) το επίπεδο επιστημονικής γνώσης αναφορικά με τα μέτρα καταπολέμησης του κορωνοϊού και (γ) την αναγνώριση ενός ευρέος περιθωρίου εκτίμησης στα κράτη, τα οποία έχουν διαφορετικά συστήματα υγείας, δυνατότητες και υποδομές, μπορεί να αχθεί κανείς στο συμπέρασμα ότι δε διαφαίνεται να προκριθούν άλλα εναλλακτικά και προτιμητέα μέτρα πιο ενδεδειγμένα και αναλογικά έναντι των μαζικών και παρεμβατικών που πράγματι ελήφθησαν, λόγω χάρη στην Ελλάδα, εκτός αν τούτο δικαιολογείται από τα ειδικότερα πραγματικά περιστατικά της κάθε περίπτωσης. Προς τούτο κατατείνουν και τα στατιστικά δεδομένα σχετικά με τον COVID-19, στατιστικά δεδομένα τα οποία κατέστησαν μέρος της καθημερινής ζωής των πολιτών και δη ως προς τους νοσούντες, θεραπευθέντες και αποδημούντες από τον COVID-19.⁶⁴ Το ΕΔΔΑ, για την εκφορά κρίσης περί της απόλυτης αναγκαιότητας μέτρων για την αποσόβηση μιας κατάστασης ανάγκης, λαμβάνει υπόψη του και

---

⁶² Βλ. ενδεικτικά Ιωάννης Ελ. Κοϊμτζόγλου: Νομικά ζητήματα από την επιβολή του μέτρου του προσωρινού περιορισμού της κυκλοφορίας των πολιτών προς αντιμετώπιση του κινδύνου διασποράς του κορωνο-ϊού Covid-19, *Δημόσιο Δίκαιο* (2020), (31), σελ. 35, 42 διαθέσιμο υπό:

http://www.publiclawjournal.com/docs/2020/1_2/2020_5_1_2_koimtzoglou.pdf

⁶³ European Court on Human Rights, Guide on Article 15 of the Convention όπ.π. (υποσημ. 26), σελ. 9, παρ.22. *Case of Ireland v. the United Kingdom*, (Plenary) App. No. 5310/71, (18-01-1978), παρ. 214 « .....*For this purpose the Court must arrive at its decision in the light, not of a purely retrospective examination of the efficacy of those measures, but of the conditions and circumstances reigning when they were originally taken and subsequently applied.* .... » διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>

⁶⁴ Βλ. ενδεικτικά <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, <https://eody.gov.gr/epidimiologika-statistika-dedomena/imerisies-ektheseis-covid-19/>, <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/cases-updates/cases-in-us.html>.

τη στατιστική, ως προκύπτει από την επίκληση επίσημων στατιστικών στοιχείων εκ μέρους του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Gary Marshall κατά Ηνωμένου Βασιλείου*.⁶⁵

5.7.- Για την αποφυγή καταχρήσεων, το από 07-04-2020 πληροφοριακό έγγραφο του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με το σεβασμό της Δημοκρατίας του Κράτους Δικαίου και των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στα πλαίσια της υγειονομικής κρίσης του COVID-19 με αποδέκτες τα κράτη-μέλη του, τονίζει ότι η ενάσκηση και παραχώρηση νομοθετικών αρμοδιοτήτων από την εκτελεστική εξουσία πρέπει να είναι περιορισμένη και να ερμηνεύεται στενά ενόψει των δεδομένων συνθηκών.⁶⁶ Τούτος ο περιορισμός δεν προκύπτει ευθέως από το γράμμα της διάταξης του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, αλλά μπορεί να εξαχθεί από τον έλεγχο αναλογικότητας υπαγόμενος είτε στο γενικότερο πλαίσιο συνεκτίμησης παραγόντων όπως η φύση των προσβαλλόμενων δικαιωμάτων, οι περιστάσεις της παρέκκλισης και η χρονική διάρκεια της έκτακτης ανάγκης⁶⁷ είτε να υπαχθεί στην απαίτηση του ΕΔΔΑ, η παρέκκλιση να συνιστά μια άμεση αντίδραση («*genuine response*») στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης.⁶⁸ Συνεπώς, κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης του COVID-19, για την αποφυγή του κινδύνου κατάχρησης δε θα έπρεπε να λαμβάνουν χώρα θεμελιώδεις νομοθετικές μεταβολές που δε σχετίζονται άμεσα και ευθέως με την καταπολέμηση της υγειονομικής ανάγκης.⁶⁹ Ενδεικτικό τούτου είναι το από 17-04-2020 υπ αρ. 2020/2616 (RSP) ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τη συντονισμένη δράση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση της πανδημίας του COVID-19 και των συνεπειών της, ψήφισμα το οποίο θεωρεί ξένη προς τις ευρωπαϊκές αξίες την απόφαση της Ουγγρικής Κυβέρνησης να επιμηκύνει επ' αόριστο την κατάσταση ανάγκης και τις εξουσίες της και να αποδυναμώσει τη δυνατότητα ελέγχου των μέτρων από το Κοινοβούλιο.⁷⁰ Ομοίως, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θεώρησε ξένο προς το ευρωπαϊκό αξιακό σύστημα τις νομοθετικές μεταβολές από πλευράς Πολωνικής Κυβέρνησης στα πλαίσια λήψης μέτρων κατά του COVID-19 και δη, μεταξύ άλλων, τη διεξαγωγή προεδρικών εκλογών εν μέσω πανδημίας, γεγονός που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την αρχή της ισότητας, αμεσότητας και μυστικότητας των εκλογών, ως αυτές προστατεύονται από το Σύνταγμα της Πολωνίας.⁷¹ Μπορεί να ανωτέρω παραδείγματα να μην άπτονται καθαυτά

---

⁶⁵ Gary Marshall against the United Kingdom, Fourth Section Decision as to the Admissibility of Application No. 41571/98 (10-07-2001), « ... *Official statistics indicate that between 1969 and 1999 (3 June) a total number of 3,295 persons (military and civilian) have died due to the security situation. The number of deaths (military and civilian) due to the security situation between 1989 and 1999 (3 June) is as follows: 1989: 62; 1990: 76; 1991: 94; 1992: 85; 1993: 84; 1994: 62; 1995: 9; 1996: 15; 1997: 22; 1998: 55; 1999: 6. Official statistics indicate that between 1968 and 1999 (3 June) a total of 42,766 persons (military and civilian) have been injured as a result of the security situation. The number of persons injured (military and civilian) over the period 1989 to 1999 (3 June) is as follows: 1989: 959; 1990: 906; 1991: 162; 1992: 1066; 1993: 824; 1994: 825; 1995: 937; 1996: 1419; 1997: 1237; 1998: 1564; 1999: 550. ...* » διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5967>. Molloy όπ.π (υποσημ. 14).

⁶⁶ Council of Europe όπ.π. (υποσημ. 5), σελ. 4, παρ. 2.3.

⁶⁷ Case of Brannigan and McBride v. The United Kingdom όπ.π. (υποσημ. 38), παρ. 43.

⁶⁸ Ibid, παρ. 51. Case of Alparslan Altan v. Turkey, App. No. 12778/17 (16-04-2019), παρ. 116, διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192804>. Case of A. and Others v. the United Kingdom, (Plenary) App. No. 3455/05 (19-02-2009), παρ. 184, διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403>.

⁶⁹ Council of Europe όπ.π. (υποσημ. 5), σελ. 4 παρ. 2.3. Βενιζέλος, όπ.π. (υποσημ. 36), παρ. Δ.6.

⁷⁰ European Parliament, EU coordinated action to combat the COVID-19 pandemic and its consequences European Parliament resolution of 17 April 2020 on EU coordinated action to combat the COVID-19 pandemic and its consequences (2020/2616(RSP)), P9_TA(2020)0054, παρ. 46, διαθέσιμο υπό: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0054_EN.pdf

⁷¹ Ibid. Βενιζέλος, όπ.π. (υποσημ. 36), παρ. Δ.6.

του συστήματος προστασίας της ΕΣΔΑ, δύνανται όμως να θεωρηθούν ως εκτροπές που δε δικαιολογούνται από τον έλεγχο αναλογικότητας ή που, σε κάθε περίπτωση, δε συνιστούν μέτρα που βρίσκονται σε άμεση σχέση με την καταπολέμηση του COVID-19 κατά την ως ανωτέρω νομολογιακή ερμηνεία του άρθρου 15 ΕΣΔΑ.

Σε κάθε περίπτωση, αφήνοντας κατά μέρος την προσέγγιση της αναλογικότητας, παρόμοιες καταστάσεις μπορούν να υπαχθούν και περιπτωσιολογικά στον περιορισμό που έθεσε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Mehmet Hasan Altan κατά Τουρκίας* κατά το οποίο η ύπαρξη « ... δημοσίου κινδύνου απειλούντος τη ζωή του έθνους ... » δε θα έπρεπε να λειτουργεί ως πρόσχημα για τον περιορισμό του ελεύθερου πολιτικού λόγου, τα δε συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ θα πρέπει να έχουν υπόψη τους ότι τα μέτρα που λαμβάνουν πρέπει να προστατεύουν τη δημοκρατική τάξη από απειλές και θα πρέπει να καταβάλλεται κάθε δυνατή ενέργεια την προστασία των αξιών μίας δημοκρατικής κοινωνίας.⁷²

5.8.- Η ανάγκη προστασίας των δημοκρατικών θεσμών, του δημοκρατικού αξιακού συστήματος και του Κράτους Δικαίου στα πλαίσια των περιοριστικών μέτρων που ελήφθησαν για την καταπολέμηση του COVID-19 είναι αυτονόητη.⁷³ Σε αυτό κατατείνει και η ενδεικτικά ως ανωτέρω αναφερόμενη νομολογία του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Mehmet Hasan Altan κατά Τουρκίας*,⁷⁴ αλλά και το τέλος του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ που συνίσταται στη διασφάλιση της διαρκούς και συνεχούς ύπαρξης της δημοκρατικής αρχής του Κράτους Δικαίου.⁷⁵ Επειδή η συντριπτική πλειονότητα των κρατών που επικλήθηκαν το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ μοιράζονται κοινό σοσιαλιστικό παρελθόν ως μέλη του πρώην Ανατολικού Μπλοκ και του Συμφώνου της Βαρσοβίας,⁷⁶ έγινε λόγος ότι η αιτία επίκλησης του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ από τα κράτη τούτα θα μπορούσε να αναζητηθεί στο εύθραυστο σύστημα προστασίας της αρχής του Κράτους Δικαίου τους καθώς και στην κοινή συλλογική τους μνήμη περί παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά τη Σοβιετική περίοδο. Η προσέγγιση τούτη, όσα σπέρματα αλήθειας και αν περιέχει, ενέχει τον κίνδυνο να παρερμηνεύσει τη δοκιμασία που θέτει ο COVID-19 στο σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η μεγάλη πρόκληση συνίσταται στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε περιπτώσεις μαζικών και ευρύτατων παρεμβατικών μέτρων σε μια, ας επιτραπεί η έκφραση, κοινωνία με εδραιωμένους δημοκρατικούς θεσμούς, πόσο μάλλον σε κράτη που μπορεί να υπολείπονται, για τους όποιους ιστορικοπολιτικούς λόγους, στον τομέα τούτο. Το καίριο ερώτημα είναι αν υφίσταται το

---

⁷² Mehmet Hasan Altan v. Turkey, App. No. 13237/17 (20-03-2018), παρ. 210 « ... *In this context, the existence of a “public emergency threatening the life of the nation” must not serve as a pretext for limiting freedom of political debate, which is at the very core of the concept of a democratic society. In the Court’s view, even in a state of emergency – which is, as the Constitutional Court noted, a legal regime whose aim is to restore the normal regime by guaranteeing fundamental rights (see paragraph 80 above) – the Contracting States must bear in mind that any measures taken should seek to protect the democratic order from the threats to it, and every effort must be made to safeguard the values of a democratic society, such as pluralism, tolerance and broadmindedness. ...* » διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181862>

⁷³ Βλ. ενδεικτικά Council of Europe όπ.π. (υποσημ. 5) και United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, EMERGENCY MEASURES AND COVID-19: GUIDANCE, 27 April 2020, διαθέσιμο υπό: https://www.ohchr.org/Documents/Events/EmergencyMeasures_COVID19.pdf

⁷⁴ European Court on Human Rights, Guide on Article 15 of the Convention όπ.π. (υποσημ. 26), σελ. 8, παρ.19.

⁷⁵ Kirchner όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 13.

⁷⁶ Πρόκειται για εννέα από τα συνολικά δέκα κράτη που επικλήθηκαν το άρθρο 15 ΕΣΔΑ και δη για την Αλβανία, Αρμενία, Εσθονία, Γεωργία, Λετονία, Σκόπια, Μολδαβία, Ρουμανία και Σερβία. Βλ. σχετικά Council of Europe, Reservations and Declarations for Treaty No.005 - Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Declarations in force as of today, Status as of 12/05/2020, διαθέσιμο υπό: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005/declarations?p_auth=oC00wpDO

απαραίτητο οπλοστάσιο προστασίας σε χώρες, στις οποίες φαίνεται, κατά τα άλλα, να κυριαρχεί η αρχή του Κράτους Δικαίου. Ο COVID-19 δοκιμάζει, σε πρώτο λόγο, το δικαίκο και το πολιτικό σύστημα κοινωνιών με φερόμενη εδραιωμένη δημοκρατική παράδοση και σεβασμό στην αρχή του «*Rule of Law*» και μια μονολιθική προσήλωση σε εύθραυστα, κατά το δυτικό πρότυπο, συστήματα ενδέχεται να αποπροσανατολίσει.

5.9.- Από νωρίς, το δόγμα του περιθωρίου εκτίμησης («*margin of appreciation*») στα πλαίσια του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ δέχθηκε κριτική. Ήδη το 1977, η πρώην πρόεδρος του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης *Rosalyn Higgins* ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτική ως προς τη χρήση του ως ανωτέρω νομικού εργαλείου υπογραμμίζοντας ότι η αποδοχή του στην ουσία σημαίνει πως το διεθνές δικαιοδοτικό όργανο δεν είναι σε θέση να εξακριβώσει τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης.⁷⁷ Ομοίως, προσφάτως, ασκήθηκε έντονη κριτική ως προς το ότι το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει στις κυβερνήσεις ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης χαρακτηρίζοντάς το νομικό εργαλείο του «*margin of appreciation*» ως μια έντονα παθητική και άκριτη προσέγγιση που μετατρέπει το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου σε ζήτημα ρητορικής.⁷⁸ Τονίστηκε δε η ανάγκη αυστηρότερης εξέτασης των όρων συνδρομής του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, χωρίς να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι σε περιπτώσεις επίκλησης του άρθρου 15 δεν απουσιάζει ούτε και πολιτικό στοιχείο.⁷⁹ Δεδομένου ότι μέχρι το 2019 η μοναδική υπόθεση στην οποία έλαβε χώρα διεξοδική αξιολόγηση των στοιχείων της κατάστασης «έκτακτης ανάγκης» ήταν η *Ελληνική υπόθεση*, κατά την επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ στα πλαίσια λήψης αντιτρομοκρατικών κυρίως μέτρων από πλευράς Κυβερνήσεων, διατυπώθηκε η κριτική ότι το Δικαστήριο κατά την ερμηνεία του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ έχει την τάση να δίνει αξιακά προτεραιότητα σε ζητήματα εθνικής ασφάλειας ως αυτά προβάλλονται από τα κράτη-μέρη και όχι στη διαφύλαξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁸⁰ Η δε εδραίωση της προσέγγισης αυτής μπορεί να οδηγήσει σε αποδυνάμωση του επιπέδου προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου εντός του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ως προς το ζήτημα του COVID-19 ειδικότερα, έχει διατυπωθεί η γνώμη ότι θα αναγνωριστεί ένα ευρύτατο περιθώριο εκτίμησης υπέρ των κρατών κατά την αξιολόγηση του αν τα ληφθέντα από τα κράτη μέτρα υπήρξαν πράγματι αυστηρώς αναγκαία για την αντιμετώπιση της υπάρχουσας κατάστασης.⁸¹ Τούτο διότι, σε αντίθεση με την μέχρι τούδε νομολογία του, το ΕΔΔΑ πρέπει να εκτιμήσει νομικά ένα σύνολο μέτρων πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα σε κράτη με διαφορετικές οικονομικοπολιτικές δυνατότητες και ιατρικές υποδομές σε μια εποχή που υφίστανται και αντικρουόμενα ιατρικά δεδομένα αλλά και διαφορετικές αξιακές προτεραιότητες από τις κυβερνήσεις ως προς τον τρόπο, το σκοπό και την ένταση της αντίδρασής τους έναντι του κορωνοϊού.⁸²

⁷⁷ Rosalyn Higgins, *Derogations Under Human Rights Treaties*, British Yearbook of International Law, Vol. 48 (1976), (281), σελ. 299-300.

⁷⁸ Mariniello όπ.π (υποσημ. 41), σελ. 62, 68. Oren Gross/Fionnuala Ní Aoláin, *From Discretion to Scrutiny: Revisiting the Application of the Margin of Appreciation Doctrine in the Context of Article 15 of the European Convention on Human Rights*, Human Rights Quarterly Vol. 23 (2001), (625), σελ. 634.

⁷⁹ Mariniello όπ.π (υποσημ. 41), σελ. 68, 70. Oren Gross/Fionnuala Ní Aoláin όπ.π (υποσημ. 78), σελ. 636-537.

⁸⁰ Mariniello όπ.π (υποσημ. 41), σελ. 68.

⁸¹ Dzehtsiarou όπ.π. (υποσημ. 21), Molloy όπ.π (υποσημ. 14), Zghibarta όπ.π (υποσημ. 42).

⁸² Βλ. και Molloy όπ.π (υποσημ. 14) : « ... *However, underpinning this argument is an assumption that those scrutinising state approaches, such as courts, will be willing to engage with decisions taken in what are clearly trying times requiring difficult political, economic, social, and legal measures on the part of governments. Given the relatively unprecedented nature of Covid-19, the, at times, conflicting medical evidence guiding government responses and different impacts and rates of infections across different countries, it is likely that the Court will apply a wide degree of deference to states. ....* ».

6. Η υποχρέωση ενημέρωσης του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης: COVID-19 και άρθρο 15 παρ.3 ΕΣΔΑ

Σύμφωνα με την παράγραφο 3 του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, τα κράτη υποχρεούνται να ενημερώνουν πλήρως τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης ως προς τα μέτρα που έλαβαν καθώς και ως προς τις αιτίες που προκάλεσαν τη λήψη των συγκεκριμένων μέτρων. Επίσης, τα κράτη οφείλουν να πληροφορούν το Γενικό Γραμματέα για το χρόνο παύσης των μέτρων έκτακτης ανάγκης καθώς και να τον ενημερώσουν για το χρόνο θέσης σε πλήρη ισχύ των διατάξεων της ΕΣΔΑ.

Παρά την έλλειψη αναφοράς ρητών επαπειλούμενων συνεπειών για την παράβαση της παρ. 3 του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, η ενημέρωση του Γενικού Γραμματέα συνιστά συστατικό στοιχείο για την νόμιμη επίκληση της παρέκκλισης του άρθρου 15 της Σύμβασης.⁸³ Η διαδικαστική υποχρέωση της διάταξης αυτής αποτελεί στοιχείο διαφάνειας και λειτουργεί ως επιπρόσθετη εγγύηση κατά μιας πιθανής κατάχρησης της δυνατότητας παρέκκλισης του άρθρου 15.⁸⁴

Δια της τρίτης παραγράφου του άρθρου 15 εξασφαλίζεται η δημοσιότητα της παρέκκλισης τόσο έναντι του Γενικού Γραμματέα, όσο και έναντι των άλλων συμβαλλομένων κρατών-μερών.⁸⁵ Προς τούτο, η ενεργοποίηση της δυνατότητας παρέκκλισης λαμβάνει χώρα μέσω επίσημης και δημόσιας δήλωσης από το κράτος που την επικαλείται.⁸⁶ Η ενημέρωση αυτή πρέπει να είναι πλήρης και έγκαιρη.⁸⁷ Για το σκοπό αυτό, αρκεί να είναι έγγραφη και με συνημμένα τα αντίγραφα των νομικών εγγράφων με τα οποία λαμβάνονται τα μέτρα έκτακτης ανάγκης καθώς και με επεξήγηση του σκοπού τους.⁸⁸ Στην περίπτωση που ένα κράτος επικαλούμενο την παρέκκλιση του άρθρου 15 της Σύμβασης δεν επισυνάπτει στο έγγραφο ενημέρωσης αντίγραφα όλων των σχετικών μέτρων που έχει λάβει, τότε οι προϋποθέσεις της παρ. 3 του άρθρου 15 της Σύμβασης δεν πληρούνται.⁸⁹ Λεκτέο ότι ενώ το άρθρο 4 παρ.3 του ΔΣΑΠΔ υποχρεώνει τα κράτη-μέλη του να γνωστοποιήσουν αυτές τις ίδιες τις διατάξεις από τις οποίες έχουν παρεκκλίνει, το άρθρο 15 δεν απαιτεί ρητή αναφορά στις διατάξεις της ΕΣΔΑ από τις οποίες ένα συμβαλλόμενο μέρος αποκλίνει. Επι τούτου έχει διατυπωθεί η γνώμη στα πλαίσια εξέτασης της *Ελληνικής υπόθεσης* από την αρμόδια Υποεπιτροπή («*Sub-Commission*») των

⁸³ Kirchner όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 14.

⁸⁴ Σταυρινάκη όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 536, παρ. 36. Natasha Holcroft-Emmess, *Derogating to Deal with Covid 19: State Practice and Thoughts on the Need for Notification*, EJIL:Talk!, April 10, 2020, « ...*Second, having notification as a requirement conditioning the State's ability to derogate promotes transparency and adherence to the rule of law when the State is taking measures that would, under normal circumstances, constitute impermissible restrictions on human rights. ....* », διαθέσιμο υπό: <https://www.ejiltalk.org/derogating-to-deal-with-covid-19-state-practice-and-thoughts-on-the-need-for-notification/>

⁸⁵ European Court on Human Rights, *Guide on Article 15 of the Convention* όπ.π. (υποσημ. 26), σελ. 11, παρ.33. *Greece against The Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, Report of the European Commission on Human Rights (Plenary), App. No. 156/76 (26-09-1958), παρ. 158, σελ. 169, διαθέσιμο υπό: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-73860&filename=GREECE%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20\(Volume%20II\).pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-73860&filename=GREECE%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20(Volume%20II).pdf)

⁸⁶ European Court on Human Rights, *Guide on Article 15 of the Convention* όπ.π. (υποσημ. 26), σελ. 11, παρ.34.

⁸⁷ Σταυρινάκη όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 536, παρ. 36.

⁸⁸ European Court on Human Rights, *Guide on Article 15 of the Convention* όπ.π. (υποσημ. 26), σελ. 11, παρ.35. *Case of Lawless v. Ireland* όπ.π. (υποσημ. 30), παρ. 47.

⁸⁹ *Ibid.* Schreuer όπ.π. (υποσημ. 58), σελ. 118.

άλλοτε άρθρων 28 και 29 της ΕΣΔΑ, ότι η διάταξη του άρθρου 15 παρ.3 δεν υποχρεώνει τις κυβερνήσεις να αναφέρουν ρητώς τις διατάξεις της Σύμβασης από τις οποίες παρεκκλίνουν.⁹⁰

Χρονικά, η ενημέρωση πρέπει να γίνεται χωρίς καθυστέρηση. Στην υπόθεση της Ελλάδας κατά του Ηνωμένου Βασιλείου, η Επιτροπή έκρινε την ενημέρωση του Γενικού Γραμματέα, μετά από πάροδο κατά τι λιγότερο από τρεις μήνες από την ημέρα λήψης μέτρων, καθυστερημένη και ασύμβατη με την παρ. 3 του άρθρου 15 της Σύμβασης.⁹¹ Στη δε υπόθεση *Lawless κατά Ιρλανδίας*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η μεσολάβηση δώδεκα ημερών από λήψη των μέτρων έκτακτης ανάγκης και την ειδοποίηση του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης συνιστούσε χρόνο, ο οποίος είναι σύμφωνος με τις απαιτήσεις του αρ. 15 παρ. 3 της Σύμβασης, και ως εκ τούτου η ενημέρωση κρίθηκε έγκυρη.⁹²

Η εξέταση τήρησης των διαδικαστικών προϋποθέσεων του άρθρου 15 παρ. 3 ΕΣΔΑ από το ΕΔΔΑ μπορεί να λάβει χώρα και αυτεπαγγέλτως.⁹³ Μαζί με την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, η διάταξη του άρθρου 15 παρ. 3 επιβάλλει στα κράτη-μέλη την υποχρέωση τακτικής επανεξέτασης της αναγκαιότητας των μέτρων έκτακτης ανάγκης που έλαβαν στα πλαίσια της παρέκκλισης του άρθρου 15 της Σύμβασης.⁹⁴

Από τις ενημερώσεις των κρατών προς το Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης, ως αυτές έλαβαν χώρα υπό μορφή ρηματικής διακοινώσης («*Note Verbale*»),⁹⁵ προκύπτει, εκ πρώτης όψεως, ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων η ενημέρωση έγινε εντός του χρονικού διαστήματος των δώδεκα ημερών που έθεσε η υπόθεση *Lawless*. Υπό την οπτική αυτή, οριακή καθυστέρηση παρατηρείται στη ρηματική διακοίνωση της Κυβέρνησης των Σκοπίων. Στην περίπτωση αυτή, η ενημέρωση παρέκκλισης έλαβε χώρα την 1^η Απριλίου 2020, ενώ η χώρα κηρύχθηκε σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης την 18^η Μαρτίου 2020. Ακόμα μεγαλύτερη απόκλιση από το χρονικό όριο της υπόθεσης *Lawless* παρατηρείται στην περίπτωση της Σερβίας. Η τελευταία κήρυξε κατάσταση ανάγκης σύμφωνα με το εθνικό της Σύνταγμα στις 15 Μαρτίου 2020, ενώ ενημέρωσε για την παρέκκλιση στις 6 Απριλίου 2020, ήτοι μετά από παρέλευση είκοσι μία ημερών περίπου. Σε όλες τις περιπτώσεις διαπιστώνεται άμεση σύνδεση της ενημέρωσης παρέκκλισης από την ΕΣΔΑ της παρ.3 του άρθρου 15 με την κήρυξη έκτακτης

---

⁹⁰ Denmark, Norway, Sweden, Netherlands, v. Greece, Commission (Plenary) όπ.π. (υποσημ. 31), παρ. 45 (3) « .... 45 . *The Sub-Commission considers : .... (3) that Article 15, paragraph (3), does not oblige the Government concerned to indicate expressly the Article s of the Convention from which it is derogating ....* ». Aly Mokhtar, Human Rights Obligations v. Derogations: Article 15 of the European Convention on Human Rights, *International Journal of Human Rights* (2004), (64), σελ. 76-77. Schreuer όπ.π. (υποσημ. 58), σελ. 119-120.

⁹¹ Πρόκειται για το χρονικό διάστημα 16^η Ιουλίου 1955, οπότε και ελήφθησαν τα μέτρα παρέκκλισης από τη Σύμβαση, μέχρι την 7^η Οκτωβρίου 1955, ότε και ενημερώθηκε ο Γενικός Γραμματέας. *Greece against The Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* όπ.π. (υποσημ. 85), παρ. 158, σελ. 169.

⁹² *Case of Lawless v. Ireland* όπ.π. (υποσημ. 30), παρ. 47.

⁹³ *Aksoy v. Turkey*, App. No. 21987/93 (18-12-1996), παρ. 86, διαθέσιμο υπό: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003>

⁹⁴ *Case of Brannigan and McBride v. The United Kingdom* όπ.π. (υποσημ. 38), παρ. 54, « .... *Indeed, such a process of continued reflection is not only in keeping with Article 15 para. 3 (art. 15-3) which requires permanent review of the need for emergency measures but is also implicit in the very notion of proportionality. ....* ». Schabas όπ.π. (υποσημ. 9), σελ. 602.

⁹⁵ Council of Europe, Reservations and Declarations for Treaty No.005 - Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Declarations in force as of today, Status as of 12/05/2020, διαθέσιμο υπό: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005/declarations?p_auth=oC00wpDO

ανάγκης σύμφωνα με τις συνταγματικές διατάξεις του εσωτερικού δικαίου της εκάστοτε χώρας.⁹⁶

Πέρα από το έγκαιρο της ενημέρωσης, ζητήματα ανακύπτουν και με την προϋπόθεσή της πληρότητας αυτής. Το Σαν Μαρίνο αναφέρει στην από 10-04-2020 ρηματική του διακοίνωση τα νομοθετήματα που εμπεριέχουν τα κατεπείγοντα μέτρα που ελήφθησαν για την καταπολέμηση του COVID-19 (Degree-Law no.43, no.44, no.51, no.42, no.59), χωρίς όμως αυτά να επισυνάπτονται ή να υπάρχει σχετικός διαδικτυακός σύνδεσμος που να παραπέμπει σε αυτά. Το ίδιο συμβαίνει και στις μεταγενέστερες ενημερώσεις της 23^{ης} Απριλίου 2020 και της 11^{ης} Μαΐου 2020. Ακόμα πιο λακωνική είναι η ρηματική διακοίνωση της Σερβίας. Τα ληφθέντα μέτρα δεν επισυνάπτονται αλλά ούτε αναφέρονται στο σώμα της από 06-04-2020 ρηματικής διακοίνωσης της. Τίθεται μεν σχετικός διαδικτυακός σύνδεσμος που παραπέμπει στη ιστοσελίδα δημοσίευσης των νομοθετημάτων της Σερβίας, εν τούτοις, τα κείμενα είναι διαθέσιμα μόνο στη Σερβική γλώσσα.⁹⁷ Εν προκειμένω, δύσκολα θα μπορούσε να συναχθεί ότι οι ενημερώσεις από πλευράς Σαν Μαρίνο και Σερβίας πληρούν της προϋποθέσεις πληρότητας της παραγράφου 3 του άρθρου 15 της Σύμβασης.

Αναφορικά με την αιτιολόγηση λήψης μέτρων, σε όλες της ενημερώσεις γίνεται λόγος για την ανάγκη προστασίας του πληθυσμού, της δημόσιας υγείας καθώς και για την ανάγκη περιορισμού μετάδοσης του κορωνοϊού,⁹⁸ ενώ, με εξαίρεση τη Ρουμανία, σε όλες τις ενημερώσεις γίνεται ρητή αναφορά στο χαρακτηρισμό του COVID-19 από τον Π.Ο.Υ. ως πανδημία ή στις συστάσεις του Π.Ο.Υ. για την αντιμετώπιση εξάπλωσης της νόσου.

Ως προς το ζήτημα της κατ' ιδίαν αναφοράς των διατάξεων της ΕΣΔΑ από τις οποίες τα κράτη παρεκκλίνουν, οι ρηματικές διακοινώσεις είναι μοιρασμένες και δεν προσφέρονται για σαφή συμπεράσματα. Η Αλβανία, Εσθονία, Λετονία, Μολδαβία και τα Σκόπια αναφέρουν ρητώς τις διατάξεις της Σύμβασης από τις οποίες παρεκκλίνουν κατανοώντας την παράγραφο 3 του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ υπό την κατά τι «αυστηρότερη» διαδικαστικά οπτική του άρθρου 4 παρ. 3 του ΔΣΑΠΔ.

Αναφορικά με την υποχρέωση τακτικής επανεξέτασης της αναγκαιότητας των μέτρων έκτακτης ανάγκης που έλαβαν τα κράτη στα πλαίσια της παρέκκλισης του άρθρου 15, η Εσθονία, Σερβία και Μολδαβία υπολείπονται των υπολοίπων κρατών, καθώς μέχρι την 12^η Μαΐου 2020 προέβησαν άπαξ και μόνο μια φορά σε ενημέρωση του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης για την παρέκκλισή τους και δη η Εσθονία στις 20-03-2020, η Σερβία στις 06-04-2020 και η Μολδαβία στις 19-03-2020. Αντίθετα η Ρουμανία, όπως προκύπτει από τις ενημερώσεις της ενώπιον του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης μέχρι την 12-05-2020, προέβη περί τις έξι φορές σε επανεξέταση των μέτρων και δη κατά τις κατωτέρω ημερομηνίες: 17-03-2020, 02-04-2020, 14-04-2020, 21-04-2020, 27-04-2020, 30-04-2020.

Είναι πολύ πρώιμο να εξαχθούν συμπεράσματα αναφορικά με την τήρηση των υποχρεώσεων της παραγράφου 3 του άρθρου 15 της Σύμβασης. Προς τούτο ενδείκνυται να

---

⁹⁶ Εν τούτοις, η παρέκκλιση του άρθρου 15 ΕΣΔΑ δεν εξαρτάται από την επίσημη κήρυξη κατάστασης έκτακτης ανάγκης (πολέμου ή πολιορκίας) σε εθνικό επίπεδο. Βλ. σχετικά Kirchner όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 15 και Council of Europe όπ.π. (υποσημ. 5), σελ. 3. Ενδιαφέρον επι τούτου παρουσιάζει η ενημέρωση της Αλβανίας, η οποία αν και κήρυξε κατάσταση ανάγκης επισήμως την 24^η Μαρτίου 2020 και ενημέρωσε προς τούτο το Γενικό Γραμματέα την 31^η Μαρτίου 2020, ήτοι εντός του χρονικού περιθωρίου της υπόθεσης *Lawless*, έλαβε άκρως περιοριστικά μέτρα προηγουμένως και δη στις 15-03-2020 («*Normative Act no.3*») και στις 11-03-2020 («*Order No. 156/2*»), όπως προκύπτει από την από 31-03-2020 ρηματική της διακοίνωση.

⁹⁷ Zghibarta όπ.π (υποσημ. 42).

⁹⁸ Ibid.

εξεταστούν κατ' ιδίαν οι ρηματικές διακοινώσεις των κρατών ενώπιον του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και τα περιοριστικά μέτρα που αυτά έλαβαν και τον τρόπο που τα εφάρμοσαν στην επικράτειά τους περιπτωσιολογικά. Το γεγονός όμως ότι η υποχρέωση ενημέρωσης συνιστά συστατικό στοιχείο για τη νόμιμη επίκληση της παρέκκλισης από τις διατάξεις της ΕΣΔΑ αλλά και εγγύηση κατά του κινδύνου κατάχρησης της παραγράφου 1 του άρθρου 15,⁹⁹ καταδεικνύει ότι η παράγραφος 3 οφείλει να κατέχει κεντρικό ρόλο στο δίκαιο ανάγκης υπό την ΕΣΔΑ. Υπάρχουν πτυχές της διάταξης που αναμένεται να αποσαφηνιστούν μελλοντικά από το ΕΔΔΑ, όπως, επι παραδείγματι, το ποιες είναι οι συνέπειες μιας πιθανής παράβασης της διάταξης αυτής από τα συμβαλλόμενα κράτη.¹⁰⁰ Εν τούτοις, η αναγνώριση ενός ευρέος περιθωρίου εκτίμησης υπέρ των κρατών τόσο ως προς το αν υφίσταται δημόσιος κίνδυνος, όσο ως προς τη φύση και την εμβέλεια των μέτρων που είναι απαραίτητα για την αποτροπή του κινδύνου καθώς και το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ καλείται συνεκτιμήσει και κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες για την εκφορά κρίσης ως προς την αναγκαιότητα των μέτρων (ιδίως μελλοντικά ενόψει COVID-19), καθιστά αναγκαία την αποσαφήνιση και αυστηροποίηση του περιεχομένου της υποχρέωσης ενημέρωσης, ο χαρακτήρας της οποίας ως μίας απλής «διαδικαστικής προϋπόθεσης» ίσως να μην αντικατοπτρίζει τον πραγματικό της ρόλο εντός του συστήματος της ΕΣΔΑ.¹⁰¹

7. Αντί επιλόγου

Η είσοδος στη νέα χιλιετία δεν υπήρξε ιδανική για τη διεθνή προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η θέση σε ισχύ του 11^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ με τη γενίκευση και συνακόλουθη έκρηξη των ατομικών προσφυγών¹⁰² ακολουθήθηκε από τρία διαδοχικά και παγκοσμίου χαρακτήρα σοκ που επηρέασαν το επίπεδο προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου και άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια τους στη συλλογική μνήμη. Τα αντιτρομοκρατικά μέτρα που ακολούθησαν τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 έθεσαν πολύ συχνά υπό αμφισβήτηση τις δικαστικές εγγυήσεις και το δικαίωμα για μια δίκαιη δίκη,¹⁰³ ενώ η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και μετά οδήγησε αρκετές χώρες του κόσμου, ανάμεσά τους και την Ελλάδα, σε νομοθετικές και δομικές αλλαγές τέτοιου είδους που επηρέασαν άμεσα το επίπεδο προστασίας και απόλαυσης δικαιωμάτων του ανθρώπου εκ των έσω και μάλιστα με τέτοιο τρόπο που εκ του αποτελέσματος η επελθούσα υποβάθμιση του επιπέδου προστασίας τους μέσω λήψης εξαιρετικών και σκληρών μέτρων θεωρήθηκε από πληθώρα ειδικών και ανεκτή και δικαιολογημένη.¹⁰⁴ Στο ίδιο επίπεδο με τα δύο προηγούμενα σοκ ευρίσκεται και η υγειονομική κρίση του COVID-19, με αναμενόμενο επακόλουθό της μια περαιτέρω οικονομική

⁹⁹ Kirchner όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 14. Σταυρινάκη όπ.π (υποσημ. 10), σελ. 536, παρ. 36. Natasha Holcroft-Emmess όπ.π (υποσημ. 84).

¹⁰⁰ Mokhtar όπ.π (υποσημ. 90), σελ. 78. Natasha Holcroft-Emmess όπ.π (υποσημ. 84).

¹⁰¹ Mokhtar όπ.π (υποσημ. 90), σελ. 78.

¹⁰² Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος, Εισαγωγή, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013, σελ. 12-13.

¹⁰³ Βλ. σχετικά Tomuschat όπ.π. (υποσημ. 52), σελ. 84 και 104-106.

¹⁰⁴ Ενδεικτική κριτική επι τούτου Αριστείδης Τσάτσος, Η Υπ Αριθμό 256/2014 Γνωμοδότηση ΝΣΚ Υπό Το Φως Της Προστασίας Δικαιωμάτων Του Ανθρώπου – Κατ' οίκον φορολογικές έρευνες στα χρόνια της κρίσης, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου (2015), σελ. 98 και επ. Βενιζέλος, όπ.π. (υποσημ. 36), παρ. Β.1. Αριστείδης Τσάτσος, Ίδρυση Ελληνικού Συνταγματικού Δικαστηρίου: Ένα θεσμικό σοκ σε κόμμα;, Δημόσιο Δίκαιο (2017) (52), σελ. 58-59, διαθέσιμο υπό: http://www.publiclawjournal.com/docs/5/2017_2_1_tsatsos.pdf.

κρίση¹⁰⁵ συνεπεία των αυστηρών περιοριστικών μέτρων που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση του κορωνοϊού και η οποία αναμένεται να τραντάξει την παγκόσμια οικονομία και ειδικότερα τις ασθενέστερες οικονομικά χώρες και πληθυσμούς.¹⁰⁶ Με τον COVID-19, οι αντοχές του συστήματος προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου τίθενται εκ νέου σε δοκιμασία και ανακύπτει το ερώτημα εάν πράγματι υφίσταται - και όχι μόνον εντός της ΕΣΔΑ – το αναγκαίο οπλοστάσιο για την προστασία του ατόμου. Το τρίτο σοκ, το οποίο έλαβε χώρα σε λιγότερο από είκοσι χρόνια από την είσοδό στο νέο αιώνα, δημιουργεί την εντύπωση ότι ο παράγοντας της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου καθ' αυτός ίσως να παίζει ακόμη μικρότερο ρόλο στα πλαίσια της εθνικής και παγκόσμιας εκτελεστικής λειτουργίας. Εάν δεχθούμε τελικά ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα και η προστασία τους, εκτός από νομικό, έχουν, μεταξύ άλλων, και βιωματικό χαρακτήρα τότε το τρίτο σοκ, ίσως, να βρίσκει το μέσο άνθρωπο ακόμη πιο κοντά στην ηγεμονία.

---

¹⁰⁵ Green ό.π. (υποσημ. 18) « ... *A further problem with relying on the objective, tangential nature of the crisis to limit emergency powers is that emergencies have the propensity to evolve and trigger further crises. This public health emergency has already triggered an economic emergency and economic emergency measures. ....* ».

¹⁰⁶ Salem ό.π. (υποσημ. 21).